

Валентина ЛЕСНОВА (Старобільськ),
Людмила ТКАЧ (Чернівці)

РОЛЬ ДІАЛЕКТОЛОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ В ДОСЛІДЖЕННІ СУЧАСНОГО ГОВІРКОВОГО МОВЛЕННЯ (на матеріалі з села Ярівка Хотинського району Чернівецької області)

Анотація. Дослідження діалектів української мови на матеріалі окремого села становить одну з найвизначніших і давніх традицій української діалектології, її передісторію як окремої галузі мовознавства. Найпродуктивнішим для дослідження говірок був період кінця 1950-х – 1970-і роки, на який припадає й активне проведення діалектологічних практик. Їх результатом стали записи діалектної лексики з усіх наріч української мови та створення передумов для діалектної лексикографії. Дослідження говірки с. Ярівка Хотинського району Чернівецької області (травень, липень 2016 р.) доводить, що методика діалектологічної практики й надалі залишається важливим інструментом вивчення говіркового мовлення з погляду його історії та динаміки.

Ключові слова: українське говіркове мовлення північної Бессарабії; фонетичні діалектизми, граматичні діалектизми, лексичні діалектизми, діалектологічна практика.

Дослідження діалектів української мови на матеріалі окремого села становить в українській культурі одну з давніх і найвизначніших наукових традицій. Разом із засадничими працями Костя Михайличука, що поклали основу діалектної класифікації української мови, ці розвідки – на перший погляд спорадичні, часткові – формували на межі ХІХ – ХХ ст. передісторію української діалектології як окремої галузі сучасного мовознавства. Вичерпного списку таких публікацій ще ніхто не склав, проте їх пошук за різними джерелами (енциклопедичними, бібліографічними та ін.) дає змогу назвати бодай кілька праць. Імена їх авторів знані як в українській, так і загалом у слов'янській культурі, проте у свідомості сучасного наукового покоління фактично не асоціюються з діалектологією.

Так, Іларіон Свенціцький, відомий передусім як історик мови, дослідник пам'яток, етнограф, мистецтвознавець і музеєзнавець, опублікував на початках своєї діяльності кілька статей, присвячених говірковій лексиці гуцульських і покутсько-буковинських говірок: „Слова, уживанни въ Косовскомъ и Коломыйскомъ повѣтахъ” („Временникъ Ставропигійского ин-та съ мѣсяцесловомъ на обыкновенный годъ 1899”, Львів); „Слова, употребляющиеся в Снятинскомъ повѣтѣ, въ селѣ Килуховѣ” („Временникъ Ставропигійского ин-та съ мѣсяцесловомъ на высокосный 1900 годъ”, Львів). Більш відомою є праця І. С. Свенціцького „Бойківський говір села Бітля”, опублікована також у Львові 1913 р. в „Записках Наукового товариства ім. Т. Шевченка” [15].

Григорій Голоסקевич увійшов в історію українського мовознавства насамперед як укладач „Українського правописного словничка з короткими правилами правопису” (Петроград, 1914). Як

загалом відомо, за життя вченого з'явилося друком кілька вдосконалених перевидань словника, останнє ж, над яким він працював особисто – до моменту арешту в серпні 1929 р., – побачило світ у Харкові 1930 р., коли Гр. К. Голоסקевича вже засудили й заслали до Тобольська. Словник двічі перевидували в діаспорі (у серії „Матеріали української мови” НТШ) і двічі – уже в незалежній Україні (Львів, 1994; Київ, 2006). Менш відомим фактом з біографії Гр. Голоסקевича є його внесок в українську діалектологію: стаття „Описание говора с. Бодачевки (Колодиевки) Ушицкого уезда Подольской губ.” („Изв. II Отделения РАН”, 1910. Т. 14, кн. 4. – С. 106 – 131) та фонетичні записи двох українських казок з цього села у „Хрестоматії по малорусской діалектології” М. Дурново (Москва, 1913) [12].

Степан Гаєвський, український літературознавець, педагог, церковний діяч, який народився в с. Михиринці на Волині (нині – Теофіпольського району Хмельницької обл.), а закінчив свій земний шлях у Мельбурні, ще в 1915 р. опублікував у Києві статтю „Говірка села Михиринець Старокостянтинівського повіту Волинської губернії” (Філологічний збірник пам'яті К. Михайличука).

У 1916 р. побачила світ стаття Б. М. Яцимирського „Описание говора г. Старой Ушицы Подольской губернии” („Сборник Отдѣлення русскаго языка и словесности Императорской академіи наук”, т. ХСІV, № 3, Петроград). У поодиноких згадках про цю працю фігурує й 1915 р. (напевно, помилково), а також досі не вдалося точно розкрити ініціали імені дослідника.

Названі праці, безперечно, заслуговують на актуалізацію в сучасному науковому обігу, адже, незважаючи на столітню віддаленість, вони залишаються тією частиною української культурної пам'яті, що зростала на індивідуальній пам'яті

дитинства, на емоційному зв'язку з рідним говірковим середовищем і, крім суто наукової, пізнавальної, мала й етичну спонуку.

Список літератури, поданий у праці Й. О. Дзєндзелівського [8, с. 122 – 124], містить джерела, за якими нескладно встановити періоди інтенсивного зацікавлення діалектологічними студіями, зокрема й періоди вивчення говірок окремого села. На добу українського культурного відродження 1920-х рр. припадають праці П. Гладкого „Говірка села Блиставиці Гостомельського району на Київщині” (Київ, 1928) та „Говірка села Нехворощі Андрушівського району Бердичівської округи” (Київ, 1929); В. Рахінського „Матеріали до діалектології Вінницької і суміжних округ” (Вінниця, 1929). У міжвоєнне двадцятиліття за межами УСРР вийшли друком праці Євгена Грицака „Говірка села Могильної Гайсинського повіту на Поділлі” (Львів, 1930; Записки НТШ), Івана Зілинського „Лемківська говірка села Явірок” (Краків, 1934).

Продуктивними для дослідження окремих говірок і груп говорів були 1950 – 1970-і роки, коли розпочалося експедиційне збирання діалектних матеріалів до Атласу української мови за спеціальною Програмою в новій редакції 1949 р., завдяки чому невдовзі з'явилися десятки публікацій, що подавали інформацію про діалектні особливості говірок з усіх наріч. Серед них праці П. С. Лисенка „Говірка с. Михайло-Коцюбинського, Чернігівської області” (Київ, 1950), „Деякі особливості говірок Олишівського району, Чернігівської області” (Київ, 1953), „Фонетичні і морфологічні особливості говірок Димерського району на Київщині” (Київ, 1954); П. І. Приступи „Говірки Брюховицького району Львівської області” (Київ, 1957); Л. А. Лисиченко „Із спостережень над фонетичними особливостями говірок Куп'янського і Дворічанського районів Харківської області” (Харків, 1957); В. С. Ващенко „Полтавські говори” (Харків, 1957); Я. О. Пури „Говірки західної Дрогобиччини” (Львів, 1958); М. Л. Перетятко „Фонетичні особливості говірок Дубенського району Рівненської області” (Дрогобич, 1959); Д. Г. Бандрівського „Говірки Підбузького району Львівської області” (Київ, 1960); І. О. Варченка „Лубенські говірки і діалектна суміжність” (Київ, 1963) та ін.

Фактичну лінгвогеографічну роботу над Атласом української мови провадили з 1956 р., а збирання матеріалів до I тому Атласу (дозаписування, контрольне записування і т. д.) закінчили в 1961 р. [13, с. 3]. Ф. Т. Жилко вважав за доцільне запланувати складання кількох регіональних атласів української мови, зокрема й атласу бойківсько-наддністрянських говірок, який мав би визначити „діалектні межі між наддністрянськими і волинськими говірками, між наддністрянськими і надсянськими, а також і бойківськими, покутськими та подільськими” [13, с. 11]. Діалектологічна справа, висловлюючись стилем часів І. Франка, була за-

кросна широко. І без залучення тисяч помічників здійснити її було неможливо. Адже й для Атласу української мови „матеріал записували студенти і викладачі вузів УРСР, Інституту суспільних наук АН УРСР (у Львові), окремі вчителі” [13, с. 3].

У 1958 р. опубліковано „Словник діалектизмів українських говірок Одеської області” [19]. За час літніх діалектологічних експедицій матеріали до нього збирали студенти під керівництвом А. А. Москаленка та аспіранти Одеського державного педагогічного інституту ім. К. Д. Ушинського й Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова. Як зазначає упорядник, наукова вартість цього словника полягала в тому, що це була одна з перших спроб „подати матеріали до історії словникового складу української мови” [19, с. 4]. Для сучасних діалектологів праця цінна ще й тим, що охоплює значний діалектний обшир – територію Одеської області в її старих і нових межах (після 1955 р., коли Ізмаїльська область була об'єднана з Одеською, а деякі райони Одеської обл. були передані в Миколаївську і Кіровоградську) [19, с. 4 – 5].

З 1968 р. ввійшла до наукового обігу праця В. С. Ващенко „Лінгвістична географія Наддніпрянщини: Лексичні матеріали” (Дніпропетровськ, 1968), у якій описано основні групи досліджуваної лексики (за тематичним принципом), а також уміщено важливі елементи наукового апарату: алфавітний покажчик слів-назв, записаних у говорах Наддніпрянщини та коментованих у книзі; зразки картограм поширення місцевих слів в активному вжитку; таблицю „Населені пункти, у яких записана місцева лексика живої народної мови, основні мовці й записувачі” (усього 180 населених пунктів та їх адміністративна віднесеність за станом на 1959 – 1961 рр.) [3, с. 79 – 95].

Основу „Словника поліських говорів” П. С. Лисенка (1974) „становить лексика, зібрана в 1947 – 1963 рр. на території колишніх Козелецького, Михайло-Коцюбинського, Олишівського та Остерського районів Чернігівської області; Коростенського, Народицького та Словечанського районів Житомирської області і Димерського, Поліського та Розважівського районів Київської області. Загалом же використано записи з 213 населених пунктів чотирьох областей – Чернігівської, Житомирської, Київської, Сумської. Записи виконували як сам автор Словника, так і „деякі діалектологічні експедиції Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР, Житомирського та Київського педагогічного інститутів за програмою збирання матеріалів до діалектологічного атласу української мови” [18, с. 3].

Отже, розвиток української лінгвогеографії та діалектологічна практика студентів, організована й проведена в 1950-х – 1970-х рр. за настановами академічного мовознавства, створили передумови української діалектної лексикографії та прислужилися й укладачам словників інших типів. Так, се-

ред джерел „Етимологічного словника української мови”, указаних у першому томі, є праці, присвячені специфічній лексиці говірки одного села чи порівняно вузьких груп говорів: „Словник специфічної лексики говірки села Писарівки” (О. С. Мельничук, 1952); „Словник специфічної лексики говірок Нижнього Подністров’я” (Й. О. Дзензелівський, 1958); „Спостереження над сільськогосподарською лексикою українських говірок Татарбунарського, Тузлівського і Саратського районів Одеської області” (В. П. Дроздовський, 1958 р.); дві праці П. С. Лисенка – „Словник специфічної лексики правобережної Черкащини” (1958) та „Словарь диалектной лексики северной Житомирщины” (1966); праця Л. С. Паламарчука „Словник специфічної лексики говірки села Мусіївки” (1958), перші випуски „Матеріалів до словника буковинських говірок”, над укладанням яких працювали діалектологи кафедри української мови Чернівецького державного університету під керівництвом В. А. Прокопенко та студенти, що виконували завдання діалектологічної практики [11, с. 19 – 23]. В особистому архіві В. А. Прокопенко збереглися надзвичайно цінні матеріали, які свідчать про те, що вже перші випуски „Матеріалів...” здобули схвальні відгуки. У рецензії, що вийшла в берлінському академічному виданні „Zeitschrift für Slawistik” (Band XVIII-1973-Heft 2), було відзначено, зокрема, важливу роль регіональних словників для дослідження українського й загальнослов’янського словникового запасу; серед таких лексикографічних праць названо „Словник бойківського діалекту” М. Онишкевича, „Словник українських говорів Закарпатської області” М. Грицака та „Матеріали до словника буковинських говірок”. Завдяки високій оцінці видатного російського славіста Н. Толстого та його особистому сприянню перші випуски „Матеріалів...” надіслали укладачам етимологічних словників до Польщі, Болгарії, тодішніх Чехословаччини, Югославії. У рецензії, надрукованій 1976 р. у збірнику „Филологические науки”, проф. В. Вомперський, голова секції мовознавства науково-технічної ради Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР, назвав перші випуски „Матеріалів до словника буковинських говірок” серед трьох найпомітніших видань з діалектної лексикографії за поточні п’ять років (двома іншими були „Словарь русских говоров Среднего Урала” та „Материалы для словаря русских говоров Латвийской ССР”).

Наскільки тісним буває зв’язок конкретно діалектологічної праці та історії культури, засвідчила свого часу унікальна знахідка Й. О. Дзензелівського в архіві А. Петрушевича (що зберігається в бібліотечних фондах Санкт-Петербурга (тоді Ленінграда) – список діалектних слів під назвою „Зборничок рідшихъ руськихъ слівъ зъ Путилівського (русс-кімполунського) окола на Буковині”, зібраних і записаних рукою Ю. Федьковича. Важ-

ливість цього списку Й. Дзензелівський убачав і в тому, що в ньому виявилось чимало слів, яких уже не зафіксували в „Матеріалах до словника буковинських говірок” (на той час вийшло їх чотири випуски) [9, с. 276].

Словникову роботу, розпочату В. А. Прокопенко, К. М. Лук’янюком, К. Ф. Германом, вдалося завершити у 2005 р., коли за загальною редакцією проф. Н. В. Гуйванюк вийшов у світ „Словник буковинських говірок” (близько 12 тисяч діалектних слів із 227 населених пунктів Чернівецької області). У передмові до нього названо прізвища студентів, що зробили і свій внесок у повноту цього словника [28, с. 10].

„Словник діалектної лексики говірки села Кишеньок (Кобеляцького району Полтавської області)” А. Т. Сизька (Дніпропетровськ, 1981) має кілька прикметних рис, завдяки яким постає також унікальною працею свого часу. У ньому відображена діалектна лексика не просто окремого собі села Кишеньок, а такого села, що майже повністю було затоплене під час будівництва Дніпродзержинської ГЕС. Матеріали до Словника автор збирав сам у 1950 – 1963 р., адже в Кишеньках він народився й виріс. Велику допомогу в збиранні матеріалу подала його мати – „малописьменна, але в мовному відношенні обдарована людина” [27, с. 2]. „Світлий пам’яті дорогої матері Парасковії Павлівни” і присвятив свою працю автор (що було дуже нетипово для 1980-х рр.). Не менш цікавими з погляду нашого часу постають і міркування автора, у яких викладено мотивацію до укладання словника діалектної лексики окремої говірки: „У науковій лінгвістичній літературі панує думка, що нібито в полтавських говорах мало лексичних діалектизмів. На наш погляд, ця думка є хибною. Наші спостереження над говіркою Кишеньок свідчать, що і говірки Полтавщини мають чимало специфічних місцевих слів, хоч, звичайно, їх менше, ніж у говорах Західної України чи Полісся” [27, с. 2].

У часи незалежної України вийшло чимало цінних праць, присвячених говірці рідного села, як-от студії Г.Л. Аркушина [1], М. П. Лесюка [17] та ін. Причини біографічного характеру свого часу суттєво вплинули й на сам факт появи праць О. Горбача про лексику українських говірок сіл Мараморощини [6; 7]. Унікальною є чотиритомна праця колективу авторів, у якій подано опис говірки та традиційної культури с. Машеве, мешканці якого після Чорнобильської катастрофи 1986 року були компактно переселені в с. Лукаші Баришівського р-ну Київської обл. [5]. Безперечно цінність становлять лексикографічні праці, які містять діалектну лексику однієї – двох говірок, найчастіше рідних сіл укладачів: О. Бевки [2], М. Негрича [20], Ю. О. Піпаша та Б. К. Галаса [23], І. В. Сабадоша [25], Є. Д. Турчин [30].

Діалектологічні практики проводять за відповідними спеціальними програмами. На початку 1990-

х видано „Програму з української діалектології для філологічних факультетів...”, у пояснювальній записці до якої підкреслено, що „методи збирання діалектних матеріалів і дослідження говорів доцільно подати окремим розділом курсу після вивчення попередніх розділів: за цієї умови студенти зможуть свідомо підійти до проблем, пов'язаних із збиранням і науковим осмисленням діалектного матеріалу” [24, с. 1]. Тематичний зміст цього розділу (з назвою „Методи збирання діалектних матеріалів і дослідження говорів”) містив такі питання, як організація та проведення діалектологічних експедицій; метод лінгвістичного картографування; карти лінгвістичних явищ та карти ізоглос і ареалів; аналіз „Програми для збирання матеріалів до Лексичного атласу української мови” Й. О. Дзєндзелівського (К., 1984) та ін. [24, с. 11]. На важливості діалектологічних практик наголошують і в пізніше виданих методичних посібниках: „Діалектологічна практика дає студентам перші навички роботи в польових умовах, прищеплює їм знання та вміння, потрібні для майбутньої наукової та педагогічної діяльності. Записи діалектного мовлення є свіжим і в багатьох випадках надійним джерелом для вивчення української діалектології, історії української мови” [10, с. 3].

Сучасні студентські діалектологічні практики продовжують традиції запису й опису говірки окремого села, адже від середини 1990-х років однією з поширених (хоч, на жаль, і вимушених) форм записів діалектного матеріалу є індивідуальна робота студентів у їхньому рідному селі або в селах, де живуть близькі родичі. Матеріали студентських практик засвідчують, що безпосереднє вивчення говірки, уже не тільки на основі побутового її знання, а й на ґрунті професійних навичок діалектолога-початківця, дає добрі результати: вони – не лише в науково вартісних записах сучасного стану говірок української мови, а й у поглибленні розуміння життя, історії, в особистісному духовному зростанні студентів, у зміцненні їхнього емоційного зв'язку з українським селом, з людьми старших поколінь, які прожили там усе своє життя.

Вдається організувати й спільні діалектологічні експедиції, у яких беруть участь студенти різних університетів.

Упродовж 1997 – 1999 років викладачі та студенти Львівського національного університету імені Івана Франка та Луганського національного університету імені Тараса Шевченка здійснили фольклорно-діалектологічні експедиції за програмою „Дослідження Слобожанщини молоддю Львівщини та Луганщини”. Організатори експедицій ставили за мету „дослідити слобожанські мовні корені, вивчити їх і таким чином зберегти для нащадків” [29, с. 3]. Матеріали опубліковано в трьох збірниках, кожен з яких містить транскрибовані діалектні тексти, короткі словники діалектних слів

і мікротопонімів, а також зразки усної народної творчості [22; 26; 29].

У 2016 році викладачі та студенти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича та Луганського національного університету імені Тараса Шевченка здійснили спільну діалектологічну експедицію до села Ярівка (колишня назва Гиждев, Гиждів) Хотинського району Чернівецької області. Село цікаве тим, що розташоване на помеж'ї Хотинського та Новоселицького районів і безпосередньо сусидить з молдавськими селами. Перша документальна згадка про Гиждев походить з 1619 р., хоч „в околицях села є пам'ятки ранньозалізного віку (VII – VI ст. до н. е.) та черняхівської культури (II – VI ст. н. е.), знайдено також кам'яного дволикого слов'янського ідола” [16, с. 666]. Місцевість, де розташована сучасна Ярівка, як і загалом територія говірок, за якими в науковій літературі закріпилася традиційна назва *буковинські*, надзвичайно цікава з погляду історії й політичної, і демографічної.

Дослідивши фонетику й фонологію українських говірок Північної Буковини, К. Ф. Герман дійшов висновку, що „поява відмінностей, притаманних для буковинських говірок, пояснюється входженням земель Буковини протягом багатьох століть до складу Молдови, що була васальним князівством Оттоманської порти. Державні кордони Туреччини надовго відірвали українські говірки Буковини від інших українських, ... хоч ця ізоляція й не була абсолютною, бо північні кордони Молдови з Польщею багато разів мінялися, з різних причин мав місце рух української людності з Наддністрянщини, Поділля, Гуцульщини в межі Буковини. Так формувалися деякі інноваційні риси, характерні для буковинських говірок, виникали умови збереження архаїчних мовних рис, що стали сприйматися як діалектні відмінності” [4, с. 355]. Особлива історія земель Північної Буковини і Північної Бессарабії зумовила ті діалектні відмінності, що дали підстави виділити чотири різновиди тутешніх говірок: „1) буковинсько-надпрутські, 2) буковинські з деякими рисами гуцульських говірок, 3) буковинські з деякими рисами наддністрянських говірок, 4) буковинські з деякими рисами подільських говірок” [4, с. 356]. Остання з названих груп „охоплює Хотинський, центральну й східну частину Новоселицького та західну частину Кельменецького району” [4, с. 305], і саме до цієї групи належить говірка села Ярівка.

У сучасній діалектології застосовують ще один термін для означення цих говірок – північнобессарабські [14].

Неусталеність термінів для називання цієї групи буковинських говірок і загалом недостатній рівень їх вивчення зумовлюють актуальність дослідження цього діалектного ареалу на матеріалі окремого села, а в перспективі – на матеріалі й інших сіл цієї частини сучасної Чернівецької області.

Автентичні діалектні тексти, записані під час експедиції до села Ярвіка переважно від інформантів старшого віку, дають підстави стверджувати, що в аналізованій говірці стійко зберігаються ті риси, що їх дослідники розглядають як типові для говірок цього регіону. Й. О. Дзєндзелівський, називаючи серед характерних фонетичних рис багатьох південно-західних говорів, зокрема й покутсько-буковинських, перехід м'яких передньоязичних **д'**, **т'** у середньо-задньоязичні **г'**, **к'**, зазначає, що відбувається він у певних позиціях [8, с. 50 – 51]. Зафіксований нами матеріал підтверджує, що аналізованій говірці це явище властиве значною мірою. Такий перехід найчастіше відбувається в позиції перед **і** < **ѣ**: *пораз'кладали а'би сохло а'би к'і'пани; то п'радиво ск'і'пали; к'і'пали / понд'к'і'пуйем / на 'ц'і'ду / зиму; тато тоже ўмер на к'і'ф / коли к'і'ф був умер; г'і'ти ўс'і / на сан'ках / гет' зима / ми ўс'і / та'к'і сан'ки в'ел'і'к'і / с'і'дайут / і'йдут / перевер'тайут'с'а / то та'ка ў'к'і'ха тото; к'і'сто буде / кл'оци будут; а то у та'р'ілки гул'ка-дв'і к'і'ста і 'йушка*. В одному випадку зафіксовано перехід у **г'** перед **і** < **ѣ** довгого **д'**: *і ка'жу / шо їду ў'читис'а у Хо'т'ін' за'очно на ме'ха'н'ічний 'в'і'іл [відділ]*. Можливий також перехід **т'** у **к'** у кінці слова (у *з'руп-і там ш'і'с'к' / шо ми зан'і'малис'а*) та перед **е** < **к** (*їе 'л'уди / шо т'і'кайут в'ід 'арм'і'ї / а ме'не не' 'хок'е ў'з'ати*), перехід **д'** у **г'** в позиції перед **і** < **о** в нових закритих складах (у *мене була бри'гада // в'і'ходила до 'перших р'а'г'і'ю*). Зауважимо, що в позиції перед **а** < **к** перехід **т'** у **к'** відбувається непослідовно, навіть у мовленні одного інформанта зафіксовано паралельно вживані форми: *д'етство було / з'най'ете / к'аж'ке // ну / як к'аж'ке // ме'н'і 'л'ічно не' було к'аж'ке 'д'етство / бо тато з 'мамоў кру'тилис'и / робили // а 'л'уди по'ганоў во'доў по'ї'лис'и / р'жавоў // ми кач'ни не' 'ї'ли // а 'пот'ім в'і'на // ну 'ран'ше 'т'аж'ко було*. Спорадично зафіксовано перехід **т'** в **к'** у позиції перед **о**, яку не названо в цитованій праці Й. О. Дзєндзелівського: *буў 'Кол'а / де 'к'от'а 'Л'іда жи'їе // в'ін порт'ний буў*.

Серед інших фонетичних особливостей аналізованої говірки назвемо такі:

- 1) [а] після м'яких приголосних переходить в [і]: *наро'дилася їа д'вац':іт' 'вос'мого 'року*;
- 2) наявність альвеолярного [л]: *бул'і 'в'яі'ці / та ст'ригли; і мама'лига та'ка ве'л'і'ка; бо тож т'реба засте'л'і'ти*;
- 3) депалаталізація [с], [ц] у позиції абсолютно кінця слова та перед [а]: *ко'лис так ве'с'іл':а не робили їак 'зара / то холо'дец лиш / холо'дец і борш'ч'; це їі'її син 'коло мене си'дит / х'лопец; ми о'в'ец 'б'і'ше тато три'мали; ко'лис було 'дуже 'т'аж'ко; д'вац':іт' 'вос'мого 'року наро'дилася; та ї х'лопца 'менишого ў'з'ала; т'кали ўс'і 'сестри д'і'в'кам і х'лопцям*;

4) палаталізація [р]: *ўже то'го з'дер'гали; 'сахар' купу'вали бо не 'було 'сахар'у; мак'і'т'ра та'ка ве'л'і'ка; їа п'і'ла на ба'зар'*;

5) палаталізація шиплячих звуків: *там п'і'ч'ен'а / по-'нашому / рис з м'їасом / там не' 'було 'рису ш'ч'е // то робили / ка'зали гарп'каши / це їач'мін' обл'уш'ч'е'ній і з'варе'ний*;

6) заміна звукосполюки [хв] звуком [ф]: *а в'ін 'фалит' ме'не / бо сам 'хоче 'лишити ком'байна*.

Типовими морфологічними рисами говірки села Ярвіка є:

1) утворення вищого ступеня порівняння прикметників і прислівників за допомогою частки *май*: *а т'і 'моїї 'сестри май 'б'і'л'и'ї в'яід 'мене; во'но в'ід форм май з'рубше; 'баба 'хоч'е май 'лучше в п'і'ч'і; 'були х'лопці 'май мо'лоди'ї; ко'лис / май даўно / та ї сп'і'вали / от до в'і'нка*;

2) активне функціонування префікса *ві-*: *со'рочка на'в'і'пуск; а їа го'вор'у таї в'і'дохжу все; ти не в'і'ходи 'каже / їа не сол'дат; шоб ти 'каже 'в'ішла на 'другу 'середу; 'через н'іч 'в'ісохли т'і ш'таники / в'і'шуровали / рано в'брав і п'і'шов; шо пої'їли в'з'али і 'в'ісипали; шоб ми 'в'ішли на 'вулицу там пох'одили; до 'самоїї 'Паски кросна з 'хати 'мами не в'і'водили; а су'да ўже в'і'шув'айеш кв'і'тки; їа'ким 'хоч'е'те в'і'шували / і рушн'і'ки в'і'б'ували; то їа 'можу лиш на в'і'ходн'і дес 'в'і'ти; а 'наша Укр'аї'на шо? // не' 'мала шо в'і'пускати?; їак ц'у мо'лоду до с'л'убу в'ели / то то'д'і вата'жели в'і'водили з 'хати / хрис'тили д'вер'і*;

3) форма орудного відмінка іменників I відміни, особових займенників та прикметників з флексією *-оў*: *ўже п'радем з 'мамоў; ка'пуста з'тушена / з 'морквоў; тато з 'мамоў кру'тилис'и / робили // а 'л'уди по'ганоў во'доў по'ї'лис'и / р'жавоў; ти сла'бїї на 'голову / раз 'їїде'ш ц'ей ма'шиноў; тато робі'ю голо'воў с'і'л'ради // з 'мамоў їдем до 'церкви 'паску св'а'тїти / а 'тато 'дома че'кайе; ми зробили ком'байн 'пере'д у'боркоў; їа с то'боў как до'гово'р'і'л'с'а?; то буў с'таршїї вата'жел с 'палїчкоў*;

4) форми інфінітива на *-чи*: *не'ма з'чого п'і'чи / берут' кур'удз'і'ю / сп'і'чут' ма'лай; це шоб їа ли'шила'с'а пост'і'рати / ч'ї звар'ити / ч'ї сп'і'чи хл'їб 'д'і'там*;

5) форми дієслів I особи однини без епентетичного [л']: *їа 'б'і'ше 'л'убі'ю 'рибу ў та'р'ел'к'е*;

6) у III особі множини дієслів II дієвідміни можливі форми з опущеним кінцевим *-т*: *то'ди в'ар'а кар'тошки; і то'ди ў гор'шок і за'сип'а ро'солом; ми так ди'вилис'а шо це во'ни роб'а / ўже по'сед'і'ю у п'е'ч'і тої ма'лай / а 'д'іти / во'ни т'анут' їа'ке до того / в'і'т'агну з п'е'ч'і / роз'луп'а; мама'лигу з'вар'а / їак не'ма хл'їба; не так їак 'д'іти 'ход'а скр'із; 'гон'а на роботу; їе х'лопці / при'ход'а з 'техн'ікуму / ста'їут ме'хан'іками; та ўвеч'ір з'робі'а к'лаку / то ї 'д'іти п'ра'дут // бо уден' хто робі'а к'лаку?*

каждий мае роботу // уночи клаку зробиа / та і до часу ноци;

7) у дієсловах у III особі множини твердий кінцевий **-т**: *страу йак накладут на с'т'іл; л'уди с'їдайут за с'т'їу; їдут на вє'с'їл':а; в'їс'їм д'їтеї йак с'адут коло тойї миски гет' з'їїд'ат' то молоко; с'їмн'а с'праже / туді в ма'к'ітру і ма'к'о'г'ін туді / трут отакоїі трут трут / з'їтрут то с'їмн'а; а д'їти берут' та і кушайут; во'ни берут' ту муку / пере'м'їс'їу'т' руками ту муку; х'лопц'ї збирайуц':а / в'їуц'ї п'дсум / корови п'дсум;*

8) вирівнювання закінчень дієслів II дієвідміни до I дієвідміни у формах III особи однини: *во'на со'б'ї робе; купец' приходе / п'нтає такоїі к'раски; але благода'ри Бога робе на робот'ї; то кухар'ка са'ма не зробе;*

9) фонетичні варіанти постфікса **-ся**: *ну два ўже ўмерли / о'дин убивси; зроби си мас'на водич'ка; шийем сороч'ки уби'райемси; йак зроби лоси с'їм'нац'їт' рок'їу / таї каже тато в'їходити зам'їж; а с'о'годні не'ма п'ечи / ўс'о пова'ли лоси.*

Збирання діалектного матеріалу не вичерпується лише початковим етапом, так би мовити, першим зчитуванням зовнішнього шару специфічних рис говірки. Для того, щоб осмислити ці риси й подати їх науково вірогідну лінгвістичну інтерпретацію, необхідно виконати й наступні етапи роботи – дозаписування, контрольне записування і т. д. (що про них згадував ще Ф. Т. Жилко). Записи діалектних матеріалів цього річної експедиції до села Ярівка не тільки показали продуктивність такого підходу, а й доводять його необхідність. Особливо яскраво це виявилось в записях лексичного матеріалу, що дає підстави визначити кілька важливих напрямів подальшої роботи:

1. Пошук і фіксація варіантів того самого діалектного слова, уживаного в різних селах, та уточнення його семантики; напр., „Словник буковинських говірок” (далі – Сл. Бук. Г.) містить словникову статтю, у якій зафіксовано кілька варіантів слова: *анг'алики, анг'алки, анг'єлки, винг'єлики* ‘сорт столової кукурудзи’ (при них подано позначку *заг.* (що її упорядники Словника ввели для позначення факту вживання слова в усіх обстежуваних говірках) і наведено лише один контекст з села Рукшин Хотинського району) [28, с. 18], проте в селі Ярівка нам вдалося записати ще один варіант цього слова – *анг'аніки* – й уточнити значення: *ран':а куку'рудза / анг'аніки // це стар'ї сор'ти // во'на йак дос'ти(г)не і йак покла'деш у млин / то ч'ути / шо куку'рудзоу п'нахе // з нейї куку'ші робили;* слово *кукушин* також виступає у варіанті, який не зафіксовано у Сл. Бук. Г. (порівн.: *кокоши, мн. кокоші* ‘тріснуте зерно жареної кукурудзи’; контексти подані з двох сіл – Глибоцького і Сокирянського районів [28, с. 216]).

2. Уточнення акцентуаційних характеристик слова, напр., *здєрїти, здєрїти* ‘взятися сироват-

кою’, подане у двох контекстах з покликанням на села Заставнівського і Вижицького районів [28, с. 159], у Ярівці вимовляють з наголосом на першому складі – *здєрїти*.

3. Уточнення варіантів, лексичної семантики та меж поширення слова в інших групах говорів української мови: напр., такі слова, як *трївка* ‘кам'яна посудина, з якої кури п'ють воду’ (зафіксоване лише в одному контексті – з Ярівки) [28, с. 552] і *трївка* ‘видовбане з дерева корито, з якого їдять свині’ (зафіксоване в Турятці Глибоцького району) [28, с. 551] – фактично є варіантами того самого слова, що має кілька значень і називає місткість для годування й напування домашніх тварин; у самій Ярівці, як доводять наші записи й фотографії предмета, слово *трївка* має ширше значення, ніж те, що зафіксоване в Сл. Бук. Г.: це може бути і велика місткість, видовбана у формі корита (відповідно, з великого шматка каменю), що її кладуть біля криниці для напування худоби; цікаво, що слово подане й у Словнику А. А. Москаленка: *трєўка* ‘невеличке кам'яне коритце, у яке наливають воду для напування домашньої птиці’ [19, с. 71], отже – поширене й на території Одещини.

4. Уточнення лексичної семантики слів, зафіксованих у Сл. Бук. Г., напр., про *гїрчєк, гїрчяк* ‘вид багаторічної цибулі з великим зеленим пером’ [28, с. 551] ми дізналися, що в Ярівці цим словом називають сорт маленької цибулі з тоненьким пір'ям: *на гр'ад'ках / ци'бул'а / морква / ка'пуста / гїрч'як / йак ка'зали ко'лис / при'права та'ка // це ма'лен'ка / то'несен'ка ци'бул'ка / п'їр'я.*

5. Уточнення й доповнення списку слів, специфічних для буковинських говірок; напр., *гарпакши* ‘каша з ячменю’: *шо готу'вали? // зараз страу йак накладут на с'т'їл / то не' знайїш / шо їїсти // а то ко'лис' шо // боршч / а там п'їч'ен'а / по'нашому / рис з м'їасом / там не' було рису ш'ч'є // то робили / ка'зали гарп'акши / це йач'мін' облущ'ч'єній і звар'єній // і ўс'о / ну йак там / трошки / лошки / маш'чениї // то б'їд'нота була.*

Потреба поглибити саме цей аспект вивчення діалектної лексики особливо стосується дієслів, адже розкрити їхню семантику за допомогою питальника – значно складніша справа, ніж це можна зробити щодо семантики іменників чи прикметників, адже денотатом дієслова, як відомо, є вся ситуація, у якій його вживають; напр.: *вишур'пувати* ‘витягати остюки, колючки, які набиваються в нижню частину стопи, коли босим ходити по стерні’ (з розповіді літньої жінки про те, як у дитинстві вона пасла корову в полі).

6. Аналіз семантичних діалектизмів та дослідження причин їх появи в говірках, адже однією з них здавна були й міжмовні контакти. Так, М. Павлюк і І. Робчук довели, що „в закарпатських (Мар.), гуцульських та буковинських (Суч.) говірках дієслово *ловитис'а, ловити/їси*’ (тільки 3-я ос. одн. і мн.) набуло значення ‘гуснути, скисати (про

молоко) під впливом рум. *a se prinde*” [21, с. 90]; це значення й у наш час продуктивно відтворюється в говірці села Ярівка. Окрім того, ми зафіксували активне функціонування в безпосередньому, невимушеному мовленні ще одного семантичного діалектизму (не поданого в Сл. Бук. Г.), яким постає значення дієслова *vlăzîtușia* (з двома можливими наголосами), що реалізується переважно в поєднанні з часткою *ne* – як конструктивно зв’язане: ‘не миритися, не уживатися в одному місці, сперечатися через причини побутового характеру, не знаходити спільної мови’: *’t’ajsko ’buło ’žiti / ’ale ō ’vese’lo ’buło / to ’vese’lo // a’nu di’v-îc’:a // mi ō su’c’îdstv-î ne’ ōlazimos’ // k’olis c’o’go ne’ ’buło // o’tut / de z’orod / ’b-îl’a kri’niç’i / x’lopiç’i zbi’raiçu’:a / ’v-îç’i na’sut / k’orovi na’sut // zari ’vuliç’u pod’î’lîli // ne’ l’îz’ c’u’da / bo ce mo’îel; ne’v-îstka s’ teiç’o ne’ ōlazilis’a / to to’i çol’v-îk ’muci’ k’lasti c’voiu’ x’atu; a’di / ne’ ōlazilis’a / îak k-ît z psom.*

Припускаємо, що таке значення дієслова *ne vlăzîtușia* є наслідком румунсько-української семантичної інтерференції, адже в румунській мові дієслово *a înșărea* ‘влізити’ також уживають у заперечній конструкції *a nu încapă de cineva* (з позначкою *фам.*), що буквально перекладається ‘не влізити через когось’ і має такі значення: 1) ‘перечіплятися, спотикатися, коли хтось створює перешкоди, незручності’; 2) ‘відчувати незадоволення, прикрість’ (за додаткові консультації для перевірки цього припущення дякуємо кандидатів філологічних наук Ніколетті Головач, авторці дисертації „Лексичні румунізми в українській мові на діалектному та літературнонормативному рівнях”, 2012).

7. Подальший пошук і дослідження діалектної фразеології також може дати надзвичайно цікаві результати, прикладом чого є записаний у Ярівці фразеологізм *Діордіяша і Пакиця*, що його вживають на означення ситуації, коли якусь роботу

(напр., класти верх у хаті, мастити, білити тощо і для якої зазвичай запрошували сторонніх людей, майстрів) чоловік і дружина виконували лише вдвох (переважно через те, що нічим було платити майстрам). У пам’яті людей старшого покоління зберігся образ реальних людей – подружжя *Діордіяша* (місцевий розмовний варіант від імені *Георгій*) та *Пакиці* (*Пакиця* < *Параскіця* – місцеві розмовні варіанти від імені *Парасковія*), які давно колись жили в одному із сусідніх молдавських сіл (назву села діалектоносії вже не пригадують) і заробляли на життя тим, що лише вдвох, як музики, грали на запрошення жителів довколишніх сіл.

Отже, навіть така попередня систематизація фактів, подана в статті у формі лінгвістичних етюдів, доводить, що методика діалектологічної практики й надалі залишається важливим інструментом вивчення говіркового мовлення з погляду його історії та динаміки. Приклад обстеження сучасного стану говірки села Ярівка Хотинського Чернівецької області під час спільної діалектологічної експедиції студентів Луганського національного університету імені Тараса Шевченка і Чернівецького національного університету імені Юрія (у травні, червні – липні 2016 р.) показує, що навіть у говірці одного села можна виявити не тільки давно зафіксовані, описані й інтерпретовані діалектні явища, а й віднайти невідомі та недостатньо досліджені. Усі такі факти збагатять і наше знання української мови в її територіальних виявах, і діалектологію як окрему галузь мовознавства, і діалектну лексикографію як один з її напрямів. Та найважливішим є те, що вони дають змогу досягнути ще один щабель у пізнанні тієї традиційної культури українського села, що з відходом кожного старшого покоління діалектоносців відходить із сучасного в минуле. І треба поспішати – занотувати й зберегти те, без чого не може існувати культурна пам’ять суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аркушин Г. Л. Силенська гуторка / Г. Л. Аркушин. – 2-е вид., доп. – Луцьк : Вежа, 1996. – 168 с.
2. Бевка О. Словник-пам’ятник : діалектний словник села Поляни Мараморошського комітату / редагував та передмову написав Іштван Удварі. – Ніредьгаза, 2004. – 178 с. (матеріал збирав у 1950 – 2002 рр.)
3. Ващенко В. С. Лінгвістична географія Наддніпрянщини : лекс. матеріали / В. С. Ващенко. – Д., 1968. – 158 с.
4. Герман К. Ф. Українські говірки Північної Буковини / К. Ф. Герман. – Чернівці : Рута, 1995. – 392 с.
5. Говірка села Машеве Чорнобильського району. – Ч. 1. Тексти / укл. : Ю. Бідношия, Л. Дика. – К. : Довіра, 2003. – 456 с.; Ч. 2. Тексти / укл. : Г. Воронич, Л. Москаленко, Л. Пономар. – К. : Довіра, 2003. – 608 с.; Ч. 3. Матеріали до Лексичного атласу української мови / укл. Ю. Бідношия. – К. : Довіра, 2003. – 225 с.; Ч. 4. Матеріали до Поліського етнолінгвістичного атласу / укл. Ю. Бідношия та ін. – К. : Довіра, 2005. – 703 с.
6. Горбач О. Мармороська говірка і діалектний словник села Поляни надр. Русковою (Румунія) / О. Горбач // Збір. ст. VIII. Історія мови. Діалектологія. Лексикологія. – Мюнхен, 1997. – С. 276 – 322.
7. Горбач О. Південно-буковинська гуцульська говірка і діалектний словник с. Бродина, пов[іт] Радівці (Румунія) / О. Горбач // Збір. ст. VIII. Історія мови. Діалектологія. Лексикологія. – Мюнхен, 1997. – С. 123 – 274.
8. Дзендзелівський Й. О. Конспект лекцій з курсу української діалектології. – Ч. I. Фонетика / Й. О. Дзендзелівський ; МВ і ССО УРСР ; Ужгород. держ. ун-т. – На правах рукоп. – Ужгород, 1965. – 127 с.
9. Дзендзелівський Й. О. Словник буковинських діалектизмів Юрія Федьковича (про одну досі невідому галузь діяльності буковинського „Кобзаря”) / Й. О. Дзендзелівський, С. С. Штефуровський // Наук. зб. „Музею української культури в Свиднику”. – № 9. – Кн. 1 : Мовознавство. – Пряшів, 1980. – С. 275 – 287.

10. Діалектологічна практика: навч.-метод. посіб. для студ. укр. від-ня філол. ф-тів / укл. Н. М. Глібчук, Л. В. Асіїв. – Л. : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 76 с.
11. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол. : О. С. Мельничук (гол. ред.) та ін. – Т. 1 : А – Г / уклад. : Р. В. Болдирев та ін. – К. : Наук. думка, 1982. – 632 с.
12. Железняк М. Г. Голоскевич Григорій Костянтинович / М. Г. Железняк // Енциклопедія сучасної України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://esu.com.ua/search_articles.php?id=26591
13. Жилко Ф. Т. Основні принципи побудови Атласу української мови / Ф. Т. Жилко // Праці XI Республік. діалектол. наради / АН УРСР ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1965. – С. 3 – 12.
14. Закревська Я. В. Покутсько-буковинський говір / Я. В. Закревська // Українська мова : енцикл. / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Укр. енцикл., 2004. – С. 502.
15. Іларіон Семенович Свенціцький: до 120-річчя від дня народження : інформ. вид. / упоряд. М. Л. Панів ; наук. ред. В. А. Моторний / М-во освіти України ; Львів. держ. ун-т ім. І. Франка ; наук. б-ка. – Л. : ЛДУ, 1996. – 62 с.
16. Історія міст і сіл Української РСР. Чернівецька область. – К. : Голов. ред. Укр. рад. енцикл., 1969. – 704 с.
17. Лесюк М. П. Мовний світ сучасного галицького села / М. П. Лесюк. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2008. – 328 с.
18. Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наук. думка, 1974. – 260 с.
19. Москаленко А. А. Словник діалектизмів українських говірок Одеської області / А. А. Москаленко ; Одес. держ. пед. ін-т ім. К. Д. Ушинського. – О., 1958. – 78 с.
20. Негрич М. Скарби гуцульського говору : Березови / М. Негрич. – Л. : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2008. – 224 с.
21. Павлюк М. Українські говори Румунії / Микола Павлюк, Іван Робчук. – Едмонтон – Львів – Нью-Йорк – Торонто : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, 2003. – 784 с.
22. Північно-східна Слобожанщина (Новопсковський, Біловодський, Міловський райони Луганської області) : матеріали. фольклор.-діалект. експедицій / упоряд. Магрицька І. В., Семистяга В. Ф., Сікорська З. С., Чернописький М. Г., Шевцова В. О. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 256 с.
23. Піпаш Ю. О. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області) / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас. – Ужгород., 2005. – 266 с.
24. Програма з української діалектології для філологічних факультетів університетів [українських відділень] / упоряд. К. М. Лук'янюк ; за ред. П. Ю. Гриценка. Затв. радою навч.-метод. об-ня з укр., рос. мов і літератур, слов'ян. філол. Мінвузу УРСР (протокол № 2 від 15.03.90). – К. : НМК ВО, 1990. – 16 с.
25. Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокириця Хустського району / Іван Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2008. – 480 с.
26. Сватівщина : матеріали фольклор.-діалект. експедицій / за ред. З. С. Сікорської. – Луганськ : Осіріс, 1998. – 136 с.
27. Сизько А. Т. Словник діалектної лексики говірки с. Кишеньок Кобеляцького р-ну Полтавської обл. / А. Т. Сизько. – Д., 1981. – 44 с.
28. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
29. Старобільщина : матеріали фольклор.-діалектол. експедицій / упоряд. : Глуховцева К. Д. та ін. ; за ред. Сікорської З. С. – Луганськ : Шлях, 2000. – 128 с.
30. Турчин Є. Д. Словник села Тилич на Лемківщині / Є. Д. Турчин. – Л. : Укр. акад. друкарства, 2011. – 384 с.

Valentyna Lesnova, Liudmyla Tkach

Role of Dialectological Practice in Studying Modern Patois Speech

(based on material from the village of Yarivka of Khotynskiyi district of Chernivtsi region)

Summary. The analysis of the dialects of the Ukrainian language on the material of a separate village represents one of the most significant and old-established traditions of the Ukrainian dialectology, its pre-history as a special sphere of linguistics. The most productive period in studying patois was in the end of 1950s – 1970s during which most active dialectological practices were held. They resulted in collecting recordings of dialectal vocabulary from all the patois of the Ukrainian language and in creating preconditions for the development of dialectal lexicography. The research of the patois in the village of Yarivka of the Khotynskiyi district of the Chernivtsi region (May, July 2016) proves that the methodology of dialectal practice still remains an important instrument for the analysis of patois speech from the point of view of its history and dynamics.

Key words: Ukrainian patois speech of North Bessarabia, phonetic dialectisms, grammatical dialectisms, lexical dialectisms, semantic dialectisms, dialectological practice.

Одержано 29.06.2016 р.